

Hova – tovább?

Tófalvi Zoltán interjúja Tóth Ilonával és Tóth Károly Antallal

1. T. Z.: Az *Ellenpontok* ellenzéki mozgalomhoz – mint általában a hasonló kezdeményezésekhez – legendák egész sora kapcsolódik, mítoszok lengik körül. Ebben talán az is közrejátszik, hogy a beszélgetésekből, visszaemlékezésekből kimarad Tóth Ilona! (Akad olyan is, aki megkérdőjelezi az Ő aktív részvételét!) Ezért arra kérlek, vázoljátok az *Ellenpontok* megszületésének körülményeit, ha lehetséges, valamennyi munkatárs hozzájárulását az egyes lapszámok megjelenéséhez. Mindezt azért tartom fontosnak, mert a *Te köteted*¹, valamint a *Molnár János: Az egyetlen című színtézise sem oszlatta el a „homályokat”*

T. I.: Mindenekelőtt nem tudom, mennyiben nevezhető mozgalomnak az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat közel egy éven át való megjelenése. A nyolc Váradon megjelent lapszám tartalmát tekintve – különösen a 8. számban megjelent *Programjavaslat* és *Memorandum* – valóban hivatott volt (vagy lehetett volna) arra, hogy mozgalmat indítson el. De hát ez – mint tudjuk – nem történt meg.

Ami a mítoszokat illeti, azt mondhatnám, hogy kezdetben inkább az volt a fontos, hogy ez a lap egyáltalán megjelent, hogy valakik mégiscsak mertek valamit, s persze az, hogy hogyan reagáltak erre a hön szeretett Vezér pribékjei. Azokban a nyomasztó, félelemmel átitatott években esemény volt egy szamizdat, különösen egy magyar szamizdat megjelenése. Hiszem, hogy ez akkor sok embernek jelentett valamiféle – akár meg sem fogalmazott – reményt Romániában, de főleg Erdélyben.

Később azonban, amikor kiderült, hogy nem csuknak be bennünket, s még később, hogy távoztunk az országból, már inkább az volt a fontos, hogy ki „volt benne”..., sőt, volt egy periódus, amikor a figyelem arra irányult, hogy ki nem volt benne. Úgy a nyolcvanas évek második felére már viszonylag sok emberről „derült ki”, hogy így vagy úgy „benne volt” az *Ellenpontokban*, vagy köze volt hozzá, például tanácsadóként... Akkor is sajnáltam, ma is sajnálom, hogy nem volt erről tudomásunk akkor, amikor csináltuk a lapot, s akkor, amikor viselnünk kellett ennek következményeit Romániában. Minden bizonnyal könnyebb lett volna.

Ami az én szerepem megkérdőjelezését, valamint nevem elhallgatását illeti az *Ellenpontokkal* kapcsolatos beszélgetésekben és „visszaemlékezésekben” – úgy gondolom, nem az én dolgom a miéltre választ adni. Tény, hogy folyamatosan tapasztalnom kell gondos kezek működését, melyek mind finomabb mívű csipkével foltozzák a lengő mítoszok függönyén azokat a réseket, amelyeken keresztül engem is megláthatna egy, az *Ellenpontokra* kíváncsi szempár. El tudom képzelni, hogy e kezek tulajdonosai egyszer elvétik a mintát. De végül is a legfontosabb, hogy én tudom, mit csináltam, vállaltam és kockáztattam – sok vonatkozásban az életemre a mai napig kihatóan. S azt is, hogy mit csinált, vállalt és kockáztatott a férjem, Tóth Károly Antal. A többit meg bízzuk a hálás utókorra.

T. K. A.: A kérdésedben említett két könyv magán-erőfeszítéseknek köszönhetően jelent meg nevelésesen kis példányszámban (különösen a Molnár Jánosé). Terjesztésük pedig még a mai átlagnál is nehezebb volt. Ez mindenképpen hozzájárul a „homályok” továbbéléséhez. Bár van rá példa, hogy valaki ténykérdésben tévesen szólt az *Ellenpontokról*, noha birtokában van a Molnár János kötete. A könyv elolvasása kizárta volna egy ilyen téves állítás lehetőségét.

¹ Tóth Károly Antal: *Hova-tovább?* Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm – Savaria University Press, Szombathely, 1994.

Nem szabad elfelejteni, hogy az *Ellenpontok* általam írt rövid története eléggé vázlatos, a Molnár János könyve pedig egymásnak gyakran ellentmondó visszaemlékezések, interjúk montázsja. Az *egyetlen* nem tökéletes munka (ilyen nincs), de hiányosságai, néhol téves sugallataival együtt is az *Ellenpontok* történetének igaz regénye. Műfajából természetesen következik, hogy nem adja a tényeknek, eseményeknek egy könnyen áttekinthető, rendszerezett összképét, ami talán szükséges lenne a köz- és magánvéleményekben élő tisztázatlanságok csökkentéséhez.

Szerintem ideje lenne kiadni az *Ellenpontok* eredeti szövegét, feltüntetve minden hajdan névtelenül megjelent írás szerzőjét. Egy ehhez írt bevezetőben valaki összefoglalhatná mindazt, ami többé-kevésbé biztosan tudható a folyóirattal kapcsolatban. Ez módot nyújthatna a valódi értékelésre is: mi az, ami benne valóban szellemi teljesítmény, és mi az, ami – mondjuk – inkább „csak” bátor cselekedet.

A mítoszok eredete többnyire kideríthetetlen. Azt nem hiszem, hogy az *Ellenpontokkal* kapcsolatos mítoszok okai között az is szerepet játszana, hogy a visszaemlékezések nem szólnak a feleségemről. Ez inkább a következmények közé tartozik. A beszélgetésekből viszont nem maradt ki, Molnár János könyvében többször is megszólal. Minden bizonnyal nem elégszer: néha én nyilatkozom olyan dolgokról is, amikben ő lett volna az illetékes. Volt olyan eset is, amikor valamely vonatkozásban, melyben kulcsszerepet játszott, az ő véleményét nem kérte ki a szerző.

A feleségem kimaradása egyes visszaemlékezésekből nem véletlen. Amikor 1984-ben mi is Magyarországra települtünk, tehát nem éltünk már a szeku közvetlen árnyékában, úgy véltük, hogy nincs miért tovább hallgatni a feleségem szerepéről. Ara-Kovács Attila viszont azt mondta, hogy erről ne beszéljünk, maradjunk meg az Ara-Kovács – Szöcs Géza – Tóth Károly Antal hármasnál. Érvei nagyjából a következők voltak: egyrészt megegyeztünk, hogy hárman vállaljuk az *Ellenpontokat*, a Nyugat a hármunk nevét ismeri, és zavart keltene, ha új nevek vetődnének fel (sic!), másrészt Szöcs Géza pozícióit gyengítené újabb résztvevők szerepének köztudatba kerülése, aki akkor még otthon, Erdélyben élve, a külföldi, főleg nyugati közvélemény védelmére szorul, valamint különben is visszás az, ha valamelyikünk *feleségét* vonjuk be „utólag”

A harmas vállalás kérdése két vonatkozásban vetődött fel köztünk. A *Memorandum* és a *Programjavaslat* Nyugatra küldése előtt egy magyarországi ismerősünk azt javasolta, hogy írjuk alá ezt a két dokumentumot. Szöcs Géza és én mellette szavaztunk, Ara-Kovács ellenezte, így aztán a nyílt közös vállalás elmaradt. Abban viszont megegyeztünk, hogy lebukásunk esetén – ha már nem lehet tovább tagadni – magunkra vállalunk mindent az *Ellenpontokkal* kapcsolatban. De ez egy biztonsági intézkedés volt, ami már nem érvényes, amint kockázat nélkül lehet beszélni a résztvevőkről. (Mármint az ő kockázatuk nélkül, természetesen.)

A harmadik érvevel kapcsolatban annyit mindenképpen meg kell állapítani, hogy a feleségem közreműködése jó volt, amikor gépelte a folyóiratba kerülő anyagokat, részt vett az írógéppel történő sokszorosításban, majd nyomtatta velem az utolsó két szám példányait (az éjszakánként elkészült anyagot reggelente a Fugyivásárhelyi Hegyre² vitte a szüleihez, s ott rejtette el, míg az egészszel elkészültünk, hogy ne részletekben vigyük Arához, mert az gyanúsabb lehetett volna) –, hogy most ne is említsem részvételét egy beszélgetésben, mely a kettes számban jelent meg, valamint a *Programjavaslat* körüli szerepét. Mindezekkel a bőrét is éppúgy kockáztatta, mint mi, de utólag hallgassuk el, hogy mi köze van az egészhez. Talán azért, hogy mi hárman jobban „tündökölhessünk az *Ellenpontok* fényében”.

Egyedül a Szöcs Gézával kapcsolatos érv érdemelt némi mérlegelést, de nem tartottuk megalapozottnak.

² Ma Váradhegyaljának nevezik, románul Podgoria.

Végül mégsem igen beszéltünk szerepünkről, egyszerűen azért, mert ehhez az kellett volna, hogy megkérdezzék tőlünk, hogyan is zajlott az egész Ellenpontok-akció, és mi volt benne a mi részünk. Márpedig magyarországi ismerőseink nemigen érdeklődtek ilyen részletek iránt. A téma általunk történő szorgalmazása számunkra ízléstelennek tűnt volna.

Egyszer ugyan egy kedves ismerősömet – mintegy háromévi magyarországi tartózkodás után – kiigazítottam, amikor az *Ellenpontok* Szöcs Géza-féle memorandumáról beszélt nekem. Az *Ellenpontok* memorandumának a szövegét ugyanis Géza csak kinyomtatás után látta először. (Ez nem vonatkozik a *Programjavaslatra*, amit össze szoktak keverni a *Memorandummal*.)

Csak anekdotaként mondom el egy kanadai epizódot, ahol csaknem egy évig voltunk bevándorlók. Újdonsült montreali ismerőseink csodálkoztak, amikor megjegyeztük, hogy mi is „ellenpontosok” vagyunk. Furcsa – mondta egyikük ismételtén –, mert amikor Szöcs Géza vagy Ara-Kovács Attila amerikai előadókörútjaikon ott jártak, egyikük sem említett bennünket.

A feleségem aktív szerepét megkérdőjelezni a gépelésben, sokszorosításban, részvételét az említett beszélgetésben, nevetséges dolog. Egyetlen vonatkozás van, ami közvetve sem bizonyítható: az, hogy a Programjavaslatban ő fogalmazta át azokat a részeket, melyeknél a Szöcs Géza indítványára módosításokban egyeztünk meg. Csakhogy ezen az alapon mindegyikünk részvételét meg lehet kérdőjelezni, hiszen kéziratokat nem őriztünk meg az utókor számára, mert azok bizonyítékként szolgálhattak volna ellenünk, ha a szeku kezére jutnak. Az esetek többségében írásainkat közlés előtt nem mutattuk meg másoknak, nem gondoskodtunk tehát igazoló tanúkról sem.

Az, hogy a feleségem végezte az említett átfogalmazásokat: tény. És én nem vagyok hajlandó ezt elhallgatni csak azért, mert esetleg van, akinek ez a tény nem hihető, vagy nem tetszik.

Az *Ellenpontok* az akkor Nagyváradon élő Ara-Kovács Attila kezdeményezéséből született. Már jóval az első szám megjelenése előtt tárgyalt erről Szöcs Gézával; a folyóirat születésének körülményeiről, inkább ők illetékesek beszélni. Szólnak is erről a Molnár János könyvében, aki néhány részletet közölt a budapesti lakásunkon velük folytatott, magnószalagra rögzített beszélgetésből. Annyi bizonyos, hogy a születés fázisában kettőjükön kívül – csak az erdélyiekről beszélek – Molnár János tudott a készülődésről, mi ketten a feleségemmel, valamint (ez csak később derült ki számomra) Keszthelyi András is.

A folyóirat Nagyváradon készült. Ara-Kovács Attila volt – ha lehet így mondani – a főszerkesztője. Ő gyűjtötte be az anyagokat, állította össze az egyes számokat (a hatos számot kivéve, amit én csináltam), és határozta meg a tematikájukat. Az első hat szám sokszorosítása írógéppel történt az Ara és szülei lakásán, ebbe besegített a feleségem. A két utolsó számot nálunk sokszorosítottuk a feleségemmel a lengyel ráмка-módszerrel, amihez Ara-Kovács a felszerelést magyarországi ellenzékiektől kapta.

Az első szám 1982 márciusában lett készen (bár címlapján 1981-es évszám látható), az utolsó erdélyi szám pedig, a nyolcadik, mely a *Memorandumot* és a *Programjavaslatot* tartalmazza, ugyanazon év októberében. November eleji lebukásunk után Ara-Kovács összeállított még egy számot, anyagát Magyarországra juttatta, és ott sokszorosították. Ez volt a kilences szám, és az *Ellenpontok* hatyúdala.

Pontosan nem emlékszem, hogyan alakult ki, de úgy oszlottak meg a szerepek, hogy mi Nagyváradon csináljuk a lapot, és Szöcs Géza terjeszti Erdély különböző vidékein.

A folyóirat közölt külföldön megjelent ellenzéki anyagokat, erdélyi dokumentumokat (például Király Károly leveleiből, lehozta a 62-ek levelét is), rövid híreket és nem utolsó sorban Erdélyben élő szerzők írásait, természetesen név nélkül. Összesen kilenc ilyen szerzője van az *Ellenpontoknak*, ezek – nagyjából az írások mennyiségének sorrendjében, megpróbálva tekintetbe venni mind azok számát, mind pedig terjedelmét – a következők: Ara-

Kovács Attila, jómagam, Keszthelyi András, Molnár János, Tökés László, Szócs Géza, Szilágyi Sándor, id. Takács Ferenc László és Mészáros István.

Túl hosszúra nyúlna, ha most minden egyes szám írásait és azok szerzőit részletesen fel akarnám sorolni. (Az *Ellenpontok* nyolc erdélyi száma összesen 277 sűrűn gépelt oldalt tesz ki. A4-es oldalakról van szó, ezért az egész mintegy 27 ív terjedelemben felel meg.) Molnár János könyve végén van egy négyoldalas tartalomjegyzék, mely részletesen feltünteti mindent, zárójelben ott van a szerzők neve is.

2. T. Z.: *Hogyan látjátok, hol a helye az Ellenpontoknak az erdélyi ellenzéki mozgalmak, kezdeményezések történetében? Tudtatok a korábbi kísérletekről?*

T. I.: Nem tudom, Te mit értesz korábbi kísérleteken. Ha különböző beadványokra és központi bizottsági tagokhoz vagy esetleg Ceaușescuhoz írott levelekre gondolsz, akkor nyilván tudunk ilyenekről. Ez az *Ellenpontok* tartalmából is kiderül. Azonban egyetlenegy hasonló vállalkozásról sem tudunk Romániában vagy Erdélyben. Mégsem hiszem azt, hogy az *Ellenpontok* csak külföldi mintára és a semmiből nőtt volna ki Váradon. Erdélyben mélyen gyökerező hagyománya van mind az ellenállásnak, mind a toleranciának. 1982-re pedig már torokszorító bizonyossággá vált, hogy az erdélyi magyarság sorsának olyan kanyarulatához érkezett – és hányadszor már történelme során? –, amikor *egymagában* kell számot vetnie a túlélés csak magából vehető lehetőségeivel és a megmaradás szinte emberfeletti nehézségeivel. Úgy hiszem, a múltnak és a jelennek ez a tragikus találkozása emelte azt a haranglábat, melynek vészharangját ezúttal az *Ellenpontok* kísérlete meg oly messzehangzóan kongatni, amennyire csak erejéből és behatárolt lehetőségeiből telt. (És nem robbantottunk inkább – ahogyan egyesek elvárták volna tőlünk.)

Hogy az erdélyi magyarság életében, történetében hol van, vagy hol lesz az *Ellenpontok* helye, nem a mi dolgunk eldönteni. Az azonban tény, hogy az ott és akkor megfogalmazott gondok, félelmek és követelések ma is aktuálisak.

T. K. A.: Magam sem hiszem, hogy mi, résztvevők, illetékesek lennénk az *Ellenpontok* helyének, jelentőségének a meghatározásában.

Ami a korábbi kísérleteket illeti, ismertük az *Ellenpontok* első számaiban megjelent Király Károly-leveleket, valamint a 62-ek levelét. A Magyarországra való áttelepedésünk után jutottam hozzá a Magyar Népi Szövetség által közvetlenül a háború után kidolgozott törvényjavaslat szövegéhez, és meglepődéssel láttam, mennyi hasonlóság van egyes pontokban az *Ellenpontok* követeléseivel.

A történelmi előzményeket, a kisebbségi kérdésnek a két világháború közötti erdélyi-magyarországi irodalmát sem ismertem, sajnos.

3. T. Z.: *Milyen források, statisztikai adatok alapján született a Memorandum és a Programjavaslat? Egy erdélyi értelmiséginek lehetett-e teljes rálátása az akkori romániai helyzetre?*

T. K. A.: A forrásanyag zöme a magunk és mások konkrét tapasztalataiból származott. Először is tanár voltam, így az oktatásügy helyzetét hivatásomból következően ismertem. Felnőtteket is tanítottam estiben, és személyes élmények meghallgatása sok tanulsággal szolgált. Feleségemmel együtt a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör vezetői közé tartoztunk, sok emberrel találkoztunk, rajtuk keresztül is sok mindent megismerhettünk a valóságból. Kiterjedt ismeretségi körünk volt, közöttük több újságíró és folyóirat-szerkesztő. Azt mondhatnám tehát, hogy információs csomópontban éltünk. Egy kis szintetizáló készséggel a sok elemből össze lehetett rakni az egészre érvényes képet.

Statisztikákhoz viszont – mint ez köztudott – sokkal nehezebb volt hozzájutni, mint kézből szerzett információkhoz. Hivatalos statisztikákat próbáltam „áttranszformálni”, hogy nemzetiségileg értékelhető adatokhoz jussunk. A könyvkiadói tervek (bár végül azok is titkosak lettek), váradi tanügyi adatok és néhol egyes cikkekben, könyvekben megtalálható

számszerű információk révén is lehetett némileg tájékozódni bizonyos kérdésekben. Sok adat van a Király Károly-levelekben és a 62-ek levelében is. Egyébként statisztika nincs sem a *Programjavaslatban*, sem a *Memorandumban*, de megírásukhoz ilyen természetű ismeretekre is szükség volt.

A történelmi források és az én történelmi ismereteim hiányos voltából következően egy téves állítás is belekerült a *Programjavaslatba*, az, mely szerint a Magyar Népi Szövetséget 1949-ben számolták fel. (Ez már előzőleg is szerepel két *Ellenpontok*béli írásomban.) Valóban ebben az évben fogták perbe a magyar értelmiség számos képviselőjét, közöttük Kurkó Gyárfást is. Ezt a tényt értelmeztem én felszámolásnak, pedig Kurkó már 1947 óta nem elnöke az MNSZ-nek, s a szervezet formailag csak 1953-ben szűnik meg. Téves kijelentésem valószínűleg azért nem vonta magára eddig a figyelmet, mert a Magyar Népi Szövetség tevékenysége valóban ettől az évtől, a letartóztatások évétől kezdve válik formálissá, amit akár felszámolásként is értelmezhetünk.

Ha kérdésed második részét úgy érted, hogy az *értelmiségieknek* lehetett-e teljes rálátása a helyzetre, akkor a válaszom: nem. A valóság sokkal bonyolultabb annál, mintsem hogy teljesen átlátható legyen, és visszatekintve sem lesz azzá. Ez az egyik oka annak, hogy a történetírásban és a történelemszemléletben sok a hamis. (A másik ok a tudatos ferdítés.) Arra azért van esély, hogy a lényeges vonásokat több-kevesebb sikerrel megragadjuk.

Ha kérdésedben az *egy* szón van a hangsúly, vagyis hogy egyetlen értelmiségi megragadhatja-e az egészet, akkor kérdésed közvetlenül személyemre utal.

Nagyon hízog számomra az, hogy egyesek – mint áttelepedésünk után Joó Rudolf mondta (magáról is) – azt gondolták, egy jogász-bizottság fogalmazta az *Ellenpontok* két említett dokumentumát, de az első kérdésedre adott válaszomban említett szövegmódosításoktól eltekintve egyedül én írtam őket. Megírásuk gondolata is tőlem származik. Természetesen – mint az előbbiekből is nyilvánvaló – nem „semmiből teremtettem”, mert azt csak Isten tud.

4. T. Z.: *Véleményetek szerint: miért zárták le viszonylag békésen az Ellenpontok-ügyet? Túl nagy volt a nemzetközi publicitása, vagy más, pillanatnyi konjunktúra is hozzájárult ahhoz, hogy börtön nélkül megszűntek? (Korábban Borbély Ernőt, Búzás Lászlót bebörtönözték!)*

T. K. A.: Kihallgatóim azzal kezdték, hogy mi szépen elmondjuk, mit csináltunk, és hazamehetünk, nem lesz következménye az ügynek. A második napon az egyik ki is fakadt: miért nem vallok, hát hallottam én Romániában politikai perről az utóbbi években? Persze senki sem hisz vallatás közben ilyen kijelentéseknek, én is azt válaszoltam, hogy ha régen nem volt, akkor éppen ideje, hogy legyen. Mégsem kizárt, hogy már kezdettől az volt a román hatóságok szándéka, hogy a mi ügyünket lehetőleg csendesen zárják le. Ennek okai valószínűleg általában az *Ellenpontok*, de főleg a *Programjavaslat* és a *Memorandum* nemzetközi ismertsége és visszhangja, Szócs Géza költői hírneve és esetleg Ara-Kovács külföldi ellenzéki kapcsolatai voltak.

Romániát mindig érzékenyen érintette, ha külföldön rosszakat mondtak róla. (Ez az érzékenység talán csak a Ceaușescu-rezim utolsó periódusában csökkent némileg.) Valószínűleg ezért indították az *Ellenpontok*at követő félévben azt a propagandakampányt is, mely a román nemzetiségi politikát magasztalta, és főleg a romániai magyar sajtót fogta át. Magyarok megszólaltatásával akarták így ellensúlyozni a mi folyóiratunk megállapításait.

A Borbély Ernőék ügye szinte a miénkkel párhuzamosan folyt. Velük elrettentő példát kreáltak. Talán azért, mert esetükben nem volt külföldi visszhang, vagy nem elégséges. Nem tudom.

T. I.: Amikor 1983 májusában „ünnepélyesen” közölték velünk a szekuritátén, hogy ügyünket „egyelőre” lezárták, de ha „bármilyen lesz” (!), az elsők között leszünk, akiket

„elővesznek”, akkor én elsősorban a mondat második felére koncentráltam. Az első fele valahogy elúszott a levegőben: hittem is, nem is. Ám ez a „bármilyen” annyi mindent jelenthetett a szeku szótárában, hogy akár másnap is bekövetkezhetett volna.

Azonban mind a szóhasználatukból, mind a viselkedésükből, s abból a módból, *ahogyan* egy irdatlan hosszú listát közöltek velünk arról, hogy mit *nem* tehetünk a továbbiakban, érezni lehetett, hogy abban a pillanatban valóban meg van kötve a kezük. Nem lehetett persze tudni, hogy milyen hosszú ez a pillanat. Határozottan látszott rajtuk, milyen jó bizonyítási alkalomtól fosztódtak meg. A Bukarestből „tiszteletünkre” érkezett fiatal szekus meg egyenesen úgy méregetett bennünket, mint valami ismeretlen emberfajt, amelyet babonás kíváncsisággal szeretett volna tanulmányozni.

Hogy ezeket az „úriembereket” milyen ok vagy okok akadályozták meg munkájuk kiteljesítésében, valószínűleg sohasem fogjuk megtudni. Ahhoz olyan szinten és olyan mélységében kellene ismernünk az akkori román politikát, ahogyan – azt hiszem – akkor is csak nagyon kevesen ismerték. De minden bizonnyal olyan pillanatát élte ez a politika, amikor nem engedhette meg magának, hogy belőlünk mártírokat csináljon. Azt sem tudhatjuk, hogy a nemzetközi publicitás, valamint az Európában több helyütt tartott tüntetések és a magyarországi szolidaritási megnyilatkozások közrejátszottak-e ennek a döntésnek a meghozatalában. Nekünk azonban nagyon sokat jelentettek.

5. T. Z.: *A nagy kérdés: az egyéni vagy közösségi ellenzéki kezdeményezések kecsegtetnek nagyobb sikerrel? Milyen tanulságokkal szolgált – így visszatekintve – a Szöcs Gézával, Ara-Kovács Attilával, Molnár Jánossal (az ő szerepét is megpróbálják elbagatellizálni!), Tőkés Lászlóval, Keszthelyi Andrással és másokkal való együttműködés?*

T. I.: Vannak olyan történelmi pillanatok, amikor egyetlen ember személyes példája csodákat képes kihozni a közösségből. De e csodának a lehetősége akkor már ott van készen valahol mélyen a közösségben, csak lángot, csak formát, csak nevet kell adni neki. De az ilyen pillanatok nagyon ritkák.

Nekünk akkor az együttműködés lehetősége adatott, és azokban az időkben, abban a helyzetben ez nagyon is természetes volt számunkra. Azonban nem volt ez – a Te szavaiddal élve – egy olyan együttműködés, amilyent normális körülmények között szoktunk elképzelni. Tőkés László például nem dolgozott a lap megjelenítésén, az ő írása Szöcs Gézán keresztül jutott el Ara-Kovácsához. Vagy például Molnár Jánossal sem mi voltunk munkakapcsolatban a lap készítése idején.

A tanulságok levonása meg tulajdonképpen egy máig sem lezárt folyamat. Valószínűnek látszik azonban, hogy legmélyebben a mi sorsunkat befolyásolta az *Ellenpontok* megjelenítése s annak következményei.

Ettől eltekintve úgy érzem, fontos és jelentős politikai tett volt az *Ellenpontok* megjelenése, és örülök, hogy részt vehettem benne.

T. K. A.: Természetesen mindig a közösségi kezdeményezéseknek van nagyobb súlyuk, és a leginkább akkor hatékonyak, ha minél több embert ölelnek magukba. Persze ekkor lehet a legszélesebb körű a retorzió is. Az egyéni kezdeményezés lehet kiemelkedő szellemi teljesítmény, de hatása csak akkor lesz, ha mások is csatlakoznak hozzá, vagy legalább eszméit hasznosítják. Egyébként közösség nélkül csak magáncélú kezdeményezések vannak. Még a legszélsőségesebb individualista is, ha tollat ragad például, elképzelni azoknak az individuumoknak az összességét, akikkel gondolati *közösséget* tételez, akikhez ezért szólni szeretne. Másként a kezét sem mozdítaná.

A *siker*, ami ez esetben az eredményesség másik neve – viszont nem elsősorban a kezdeményezés milyenségétől, hanem főleg a bizonyossággal csak utólag értékelhető történelmi helyzettől és annak előre nehezen kiszámítható változásától függ. Ezért kockázatvállalás nélkül soha semmilyen eredmény nem várható.

Velünk kapcsolatban szokás Ellenpontok-csoportról beszélni, de a résztvevők igazából nem alkottak közösséget. A feleségem és én például a folyóirat-szerkesztés évében Keszthelyi Andrással nem is találkoztunk, Tökés Lászlót pedig csak lebukásunk után ismertük meg, véletlenszerűen, Kallós Zoltánnál, amikor áttelepedésünk ügyében először jártunk a kolozsvári magyar konzulátuson. Szócs Gézával '82 júliusától kezdve találkoztunk többször, amikor megpályázta a váradi színház irodalmi titkári állását, és magánügyben is ismételtén járt Nagyváradon. Molnár Jánossal is csak kétszer-háromszor jöttünk össze azon év tavaszán. Egyedül Ara-Kovács Attilával volt állandó kapcsolatunk. Ez a legtöbb résztvevőre érvényes; főszerkesztőként – mondhatni – ő állt a kapcsolathálózat középpontjában.

A feleségem s a magam számára az igazi közösséget nem az Ellenpontok-gárda, hanem a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör jelentette. A kettő között voltak átfedések, így Molnár János, a feleségem és jómagam a vezetőség tagjai voltunk, de Ara-Kovács is részt vett a Kör életében.

Az Ady-kör nem volt baráti társaság, bár nyilván barátságok is szövődtek benne. Nem volt *abszolút* közösség, mint ahogy azt a közösségek létének tagadói és ellenzői elméleti konstrukciók alapján elvárják. Élő csoportosulás volt, tele összetartó és széthúzó erőkkel és indulatokkal. Az erők eredőjében azonban a csoportcélok, a nemzetiségi megmaradás igénye és az egyéni önaffirmációs törekvések legtöbbször összhangban voltak, ezért tudott hasznosan és hatékonyan működni. Szerintem valódi szellemi központ volt. A jelentősebb erdélyi magyar kulturális személyiségek többsége megfordult nálunk. A Kör ugyanakkor egyéni megmérettetésünk színtere és társas énkünk kifutópályája is volt.

Magyarországon élve ismertem fel, hogy Erdélyben a másik ember életünk részévé válik.

6. T. Z.: *A Magyarországra való áttelepedés után végül mi volt az a döntő érv (a megfigyelés, lakáshelyzet, egyetemi felvételi kérés visszautasítása, a kiszolgáltatottság érzése mellett!), ami arra készítetett, hogy elhagyjátok az anyaországot?*

T. I.: Nem tudok válaszolni a kérdésemre.

Minden bizonnyal felkészületlenül érkeztem Magyarországra. Pedig jártam már ott előzőleg, s áttelepedésünkkel sem voltak velem szemben különleges elvárásaink. Talán az erdélyi ember Magyarországra vetett hitéből, talán az áttelepedésünket megelőző hosszú időből, amelyet a román állambiztonsági szervek áldozatos munkájának a jegyében töltöttünk, de lehet, hogy csupán az én személyes, mind ez ideig természetesnek hitt igényemből eredt (esetleg mindezekből együtt), hogy mindazt, amit a szülőföldem iránt éreztem, ki akartam terjeszteni Magyarországra is. Elvárva persze, hogy ő is hazámként viselkedjen velem.

Gondolom, érthető, ha ez már eleve egy szikizofrén helyzetet teremtett számomra. Amelyet azonban fel lehetett volna oldani, ha megadatnak nekünk, hogy tisztességes körülmények között rendezni tudjuk életünket és érzelmeinket. De hát ez nem adatott meg, s ennek okai már nem belőlem vagy belőlünk eredtek.

A hatalom, amelynek lelki békéjét annak idején megzavarhatta, hogy az *Ellenpontok* kavicsot ejtett az elvtársi testvériség aranytavába, valamint az, hogy jobb meggyőződése ellenére végül is kénytelen volt befogadni bennünket – most precízen és példásan fizetett. Annyi lehetőséget hagyva számunkra, amellyel élni már nem, de vegetálni még lehetett. Tette mindezt feltűnés nélkül, nem sértve a látszatot.

A másik oldal meg, amelyhez még otthonról közünket éreztük, és amelyre tulajdonképpen a kisebbségben élő magyarok jó részének Magyarországra vetett hite és reményei épültek – néhány kezdeti gesztustól eltekintve –, lényegében érdektelennek mutatkozott. Mintha nem akart vagy nem tudott volna mit kezdeni velünk. (Nyilván itt elsősorban Karcsira gondolok, nem magamra.) És nem akart vagy nem tudott volna mit kezdeni az *Ellenpontok* megjelenése és az azt követő megtorlások tapasztalataival és esetleg levonható tanulságaival sem. Mert ha

tudott volna, akkor biztosan kíváncsi rá. De senki nem volt kíváncsi, sem a részletekre, sem az egészre. Legalábbis tőlünk soha senki rá nem kérdezett.

Egyáltalán: normális emberi logikával meg lehet-e érteni, hogy miközben otthon egyre gátlátalanabban tombolt a terror, és Magyarországon egyre több volt a maradni vagy továbbmenni szándékozó erdélyi menekült, széles e hazában senkinek nem volt szüksége arra a frissen áthozott tudásra és tapasztalatra, amely célt és értelmet épp a segítségben remélt?!

Az ember lassan tudja csak elfogadni azt, aminek addig az ellenkezőjében hitt. Számomra ez azt jelentette, hogy állandó belső konfliktusokkal kellett élni az életem. Sokat segített volna, ha legalább gondolatban hazamenekülhetek szüleinkhez, barátainkhoz, szeretteinkhez. Ha honvágym van. De nem lehetett. Részben mert tudtam, miből és mi elől menekültünk, és az áttelepedésünket megelőző másfél esztendő pokoljárása sem volt még feldolgozva, tehát csak mélyítettem volna a sebeket. Másrészt azért, hogy nem akaratom, de lelkiismeretem ellenére jöttünk el otthonról, úgy éreztem, nekem hazafelé csak adni lehet és szabad, sőt kötelességem – de kérni, elvárni még így, gondolatban sem. Nem mintha bárki is megtiltotta vagy megtilthatta volna ezt nekem. Magam voltam az, aki megtiltotta.

Ilyen külső és belső tényezők hozták létre végül azt a helyzetet, amelyben úgy éreztem: erkölcsi, lelki és fizikai önfenntartásomhoz egyetlen esélyem maradt: a menekülés előre.

Nem szabad választás alapján jöttem el tehát Magyarországról, mint ahogy végeredményben Erdélyből sem. A kettő között azonban óriási és lényegi különbség van. Tudtam, Erdélyből miért kell eljőnnünk. Magyarországról nem tudom, miért kellett. Ezért bizonyos értelemben Svédországban is csak fogolynak érezhetem magam, hiszen nincs visszaút, amíg a kérdésre választ nem találok.

T. K. A.: Nem racionális fontolgatások eredményeként hagytuk el Magyarországot, ezért kérdésedben az *érv* szó használata az adott összefüggésben félrevezető. Nekünk nagyon sok *okunk* volt arra, hogy emigráljunk, és amikor az okokat megfogalmazzuk, akkor *érveltünk*. De távozásunk inkább az *elég volt* jegyében történt, és nem valamiféle mérlegelő belátásból következett. Még csak *döntő okról* sem igen beszélhetünk, legfeljebb az utolsó lökéseket lehet számba venni, és esetleg utolsó voltuknál fogva döntőnek tartani őket.

Három momentumot említenék meg magyarországi tartózkodásunk utolsó periódusából, melyek életünk alakulására nagyobb hatással voltak.

Nyolcvanhét őszén megélénkült az ellenzéki tevékenység Magyarországon. Ahogy akkor nevezték őket: a népiek, a demokratikus ellenzék és a reformközgazdászok egy közös akció céljából többször találkoztak Kenedi János budai lakásán. Ebből született a parlamenti képviselőkhöz intézett *Százak levele*. Ekkor volt az első lakiteleki találkozó, majd a Demokrata Fórum (akkor még csak mozgalom) rendezvénysorozata a Jurta Színházban. Magam is részt vettem mindezekben, és megállapíthattam, hogy hiánycikk az iránymutató politikai koncepció, de nem találtam azokat a potenciális vezetőket sem, akik egy lehetséges fordulat esetén kihúzhatnák az ország szekérét a kátyúból.

Ehhez járult még, hogy számomra az ellenzék egyik csoportja sem volt valóban demokratikus. A maga módján mindegyik arisztokratikus volt. Persze mindenütt vannak arisztokratikus viselkedésű emberek, de Erdélyben ez kevésbé volt elterjedt. Áttelepedésünk után egy pesti ismerősünk felhívta a figyelmünket, hogy ott meg kell szoknunk a demokráciát, mert – mint mondta – a demokráciát meg kell ám szokni és meg is kell tanulni. Sajnos én Magyarországon sehol nem tapasztaltam annyi demokratizmust, mint mondjuk a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Körben.

Teljesen világos volt, hogy a magyar nemzet egésze (amelyhez a határon túli kisebbségek is tartoznak) növekvő veszélyhelyzetben van. Az sem volt kétséges, hogy a magyar vezetésre e kérdésben nem (sem) lehet számítani. Valami miatt az ellenzék erre érzékeny tagjaival nem sikerült közös útra találnunk. Cselekvési igényemhez ezért a társtalanság élménye társult. A kiúttalanság és tehetetlenség érzése kerített hatalmába, ugyanakkor – talán épp a

tehetetlenségből eredően – egy óriásira torzult felelősségérzet fogott el. Felelősnek éreztem magam mindazért, ami a magyarokkal a Kárpát-medencében történik, és történni fog. Nincs jobb szó rá: elviselhetetlen volt.

Egy másik akkori élményem a menekültekkel volt kapcsolatos. Mind több erdélyi turista maradt Magyarországon, és nagy részük tovább szeretett volna utazni nyugat felé. Egy ideig közvetlenül át lehetett menni Ausztriába, később csak Jugoszlávián keresztül. Nyolcvanhét végén egyedül Svédországba volt nyitott az út a ferihegyi repülőtérén át. Ahhoz azonban, hogy valaki repülőre ülhessen, engedélyre volt szükség. Az engedélyt a KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatali) adta ki telefonon a párt központi bizottsága illetékes titkárának az utasítására. Addig is, amíg az utazást nyélbe lehetett ütni, a kérelmezők írott ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak Magyarországon.

Sikerült információt szerezni arról, hogy ki ez a titkár, és mi az elvárás a hozzá benyújtott kérelem tartalmával kapcsolatban. Értesítéseinket kicseréltük a nagyváradi származású Szabó Zsolttal, aki szintén sok menekültnek segített. A hozzám fordulóknak én írtam meg a kérvényét. Kizárólag politikai okokra kellett hivatkozni, gazdasági okokra nem. (Akárcsak később Svédországban a menedékjog-kérelemhez, de ott sokkal szigorúbban vették.) Mikor késő délután hazaértem a levéltárból, ahol dolgoztam, már vártak az emberek. Egy alkalommal tizenheten gyűltek össze egyszobás lakásunkban, és legtöbbször éjfél utánig tartott a munka irodává kinevezett előszobánkban. A kétéves Peti fiamnak egy idő után csengőfrásza lett: ordított, valahányszor csak megszólalt a bejárati csengő.

Egész megdöbbenő volt, hogy legtöbbször ki kellett szedni az emberekből megaláztatásaik, magyarságuk miatti hátrányos megkülönböztetésük tényeit. Mintha elszenvedett sérelmeiket elásták volna magukban, s meg kellett dolgozni érte, hogy előkerüljenek. Mintha nem is *tudták* volna, mi az, ami útra kergeti őket, mintha valami ismeretlen forrásból eredő menekülési kényszer lett volna úrrá rajtuk. Pedig a valóban elmondhatatlanon túl mindenkinek megvoltak a maga nagyon is konkrét és gyakran valóban szörnyű élményei.

1988. január elsejétől hirtelen fordulat történt a magyar menekült-politikában. A hónap elején eljött hozzánk egy ismerősünk, és elmondta, hogy be kellett mennie a KEOKH-hoz, ahol elvették ideiglenes tartózkodási engedélyét, és kiállítottak számára egy papírt, melyben a magyar hatóságok engedélyezik, hogy záros határidőn belül *kelet felé* elhagyja az országot. (Mintha ehhez engedély kellett volna.) A szolgálatos hölgy ismerősömnek kijelentette, hogy magyar tartózkodási engedélye sohasem volt (még ott volt a nő kezében), azt felejtse el. Mindenkiel így jártak el, ott zokogtak kétségbeesetten az emberek, nem tudva, mihez kezdjenek. Sokan már hónapok óta Magyarországon éltek, és ne feledjük, a Ceaușescu-korszak legsötétebb periódusában vagyunk: senki sem tudhatta, mi vár rá, ha a vízuma lejártá után tér vissza.

Másnap reggel felhívtam Csurka Istvánt, és elmondtam, mi történt. Délután egy budai szálloda vendéglőjében találkoztunk, jelen volt Csoóri Sándor is, valamint Szokai Imre, aki akkor a pártközpont külügyi osztályán dolgozott, felelős beosztásban, és aki az új rendelkezésről előzőleg nem tudott. Tárgyi bizonyítékot is vittem magammal: az említett kiutazási engedély egy példányát.

Az eredmény az lett, hogy a hivatalos megfogalmazás szerint "félreértés történt", a kiutasítási akciót (mert hiszen ez lényegében az volt) leállították, sőt mindenki visszakapta ideiglenes tartózkodási engedélyét. Viszont ezt követően – lehet, hogy valóban svéd kérésre – már csak valódi összeköttetéssel lehetett engedélyt kapni a Svédországba repülésre. A folyamatosan érkező menekültek pedig sohasem tudhatták, másnap hogyan fordul a magyar állam velük szembeni magatartása. Érezhették ugyanakkor a számuk arányában növekvő, a magyarországi lakosság egy részében az erdélyiekkel szemben már előzőleg is meglévő ellenszenvet.

A fenti benyomásokat tetézték az azok kálváriájáról szóló igaz történetek, akik az oda vezető utak „lezárása” után próbálkoztak vonaton Ausztriába vagy Jugoszláviába jutni. Legtöbbször úgy bántak velük, mint a bűnözőkkel, csak azért, mert román állampolgárokként az egész világra érvényes útleveleikkel egy olyan országba igyekeztek eljutni, mellyel Romániának nem volt vízumkötelezettsége. Magyarország ezzel átvállalta a román rendőrök szerepét. Letartóztatták, és átmenetileg szabályosan zárkába csukták a menekülőket, megalázták őket, sőt néha visszatoloncolták, és átadták a románoknak.

Tulajdonképpen nem is tudom, mit vártam a magyar hatóságoktól, de tény, hogy viselkedésük felháborodást és nagy csalódottságot keltett bennem.

A harmadik momentum: nyolcvannyalc februárjában tudtam meg, hogy a pártközpontból szóltak le, engem ne vegyenek fel a két és fél évvel azelőtt alakult Magyarágkutató Csoporthoz, amit egy hungarológiai intézet helyett engedélyeztek akkor, hosszú hercehurca után. Benda Kálmán (Marci bácsi, ahogy mindenki ismerte) írt nekem ajánlólevelet Juhász Gyula igazgatóhoz. Akkor azt a választ kaptam, hogy nagyon szűk a keretük, egy tucat emberre se futja, de külső munkatársként bedolgozhatok nekik (a napi nyolc óra levéltári munkám után). Ahogy telt az idő, már lassan harminc felé járt a belső munkatársak száma (és még mindig nem volt egy sem, aki tudott volna románul), de nekem továbbra sem jutott hely. Ez azért érintett érzékenyen, mert áttelepedésünkör úgy gondoltam, egy hungarológiai intézetben tudnám igazán azt csinálni, amit szeretnék, mármint nemzetiségi kérdésekkel foglalkozni. Ezt (segítőkészséget mutató érdeklődésére) elsőik között talán éppen Knopp Andrásnak mondtam el, aki akkor az MSZMP kulturális osztálya helyettes vezetőjeként Aczél György jobbkeze volt, és megérkezésünk után találkozni óhajtott velem. Most tehát megtudtam: éppen ők akadályozták meg, hogy tevékenységgemmel kapcsolatos elképzeléseim némi lehetőséget kapjanak.

Ez az értesülés két másik kudarcba fulladt munkahely-keresési próbálkozásomat is megmagyarázta. Mindkét helyen a kezdeti szívélyes fogadtatás után hirtelen megfagyott a légkör, majd negatív választ kaptam. A Tankönyvkiadónál kémiakönyvek szerkesztéséről lett volna szó. Még a visszautasítás közzlése előtt azt hozták fel indokul, hogy új rendszerű kémiakönyveket vezettek be Magyarországon, s olyan kellene, akinek van oktatási gyakorlata benne. Megnéztem a könyveket. Romániában öt évvel korábban kezdték az új rendszer szerinti oktatást. Tizennyolc éven át tanítottam kémiát is. Nem számított.

A Gondolat Kiadó földrajzi tárgyú könyvek számára keresett szerkesztőt. Első találkozásunk alkalmával megkérdeztem a természettudományi osztály akkor még igen barátságos főszerkesztőjét: lehet-e akadály az, hogy én nem földrajz szakot, hanem biológiát végeztem? Ez nem – mondta határozottan. Egyébként a kinevezés kérdésében nem ő, hanem „fennebb” döntenek. Megígért telefonhívásai aztán elmaradtak, én hívtam fel végül. A visszautasítás indoklása természetesen az volt, hogy nem földrajz szakot végeztem. Utólag ezt a felcsillanó lehetőséget sajnálom a legjobban, mert ennek az állásnak nem nagyon lettek volna politikai természetű érintkezési pontjai, a földrajz pedig gyönyörű tárgy, és nem ismeretlen számomra.

Éppen a körülmények furcsa alakulása miatt már előzőleg is gyanakodtam arra, hogy „felsőbb hatalmak” avatkoztak így az életembe, de a Magyarágkutatóval kapcsolatos információ ezt bizonyossággá tette. Minden jel arra mutatott, hogy én az akkori magyar vezetés számára ellenség vagyok, és nemcsak hogy nem hagynak azt végezni, amit Erdélyből hozott feladatomnak éreztem, hanem tulajdonképpen a lét peremén igyekeznek bennünket tartani. Helyzetünkben semmilyen kiutat nem láttunk, se az alapvető törekvéseink, se életkörülményeink normalizálódása tekintetében. Addig biztos nem történhet változás – állapítottuk meg –, amíg kommunisták uralják Magyarországot.

Utólag többen bölcsködnek, hogy mennyire előre látták a kommunizmus bukását, sőt biztosak voltak abban, hogy ez hamarosan bekövetkezik. Nem igaz. Akkor még bármire

számítani lehetett. Én emlékszem például, milyen izgalmak, sőt félelmek között zajlott a lakiteleki találkozó. Ezért volt bátor tett megrendezni azt. (Bár némi biztosítéknak ott volt Pozsgay Imre.)

Azt mindenki érezte, hogy valami van a levegőben, de senki nem tudta, mi lesz a kimenetele. Még maga Gorbacsov is visszatérhetett volna hatalma biztosítása végett egy keményvonalas politikához, a bukása pedig (a magyar vezetés állítólag sokáig erre játszott) egyértelműen nyílt diktatúrát is hozhatott. Egy bátor hangú szentendrei találkozó után egyik ismerősöm megjegyezte: '56-ban is sokak feje emelkedett, így tudták meg, kikét kell majd levágni.

Az ember kész sok áldozatot vagy kockázatot vállalni, ha úgy érzi, hogy van valami értelme annak, amit tesz, és legalább hiszi, hogy nem társtalan. Helyzetünket viszont nem ez jellemezte. Közérzetünk egészségünket is érintette. Nekem kiújultak, először áttelepedésünk első évében, idegrendszeri alapon jelentkező súlyos szívzavaraim; munka után elég nehezen vánszorogtam fel a Gül Baba türbe közelében fekvő lakásunkig. A feleségem egy egyre súlyosbodó depresszióval küszködött, ami először majd csak Kanadában kezdett oldódni igazán.

Elég volt – ebből állott az érvrendszerünk. Ha úgysem lehetünk otthon Magyarországon, akkor elmegyünk egy olyan helyre, ahol legalább nem tartják valakik állandóan a nyakunkon a lábukat.

Február elején tudtam meg, hogy miért nem lettem magyarságkutató, március 28-án feleségemmel, az első házasságomból származó huszonegy éves fiammal és két kis gyermekünkkel el is repültünk Svédországba. Leszálláskor a három hónappal előbb erdélyi menekültként kijutott sógornóm várt Göteborgban.

7. T. Z.: Ezek a negatív benyomások megszűntek, enyhültek a Svédországba való áttelepedéssel?

Mihez kezdhet itt, Svédországban, egyáltalán Nyugat-Európában egy Tóth Károly Antal formátumú, teoretikus érdeklődésű erdélyi magyar

T. K. A.: Azzal jöttem el Magyarországról, hogy semmiféle politikai vonatkozású kérdés nem fog érdekelni, nem is írok többé, teljesen visszahúzódok a magánéletbe.

Ez nem egészen úgy sikerült, mert rövidesen írtam egy cikket egy svéd magánlapba arról, hogy miért menekülnek a magyarok Erdélyből. (Ezt az írást felhasználta a Svédországi Magyarok Országos Egyesülete menekülteket támogató akcióiban. Például, hogy meggyőzzék a svéd hatóságokat, ne román tolmácsot rendeljenek ki az erdélyi magyarok kihallgatásához, hanem magyart, különös tekintettel elmondandó nemzetiségi sérelmeikre.) Itt, Göteborgban több menekültet készítettem föl, hogy a rendőrségi kihallgatás során (mely eldöntötte, maradhatnak-e, vagy sem) mit hangsúlyozzanak, s miről felesleges, sőt káros beszélni. Volt aztán, akit el kellett bűjtatni – ebben svéd magánszemélyek is segítettek –, mert a visszatoloncolás veszélye fenyegette. Az elrejtőzötteknek ügyvédet fogadtak, és ez általában azzal végződött, hogy az illető maradhatott.

Miután Kanadából visszaérkeztünk (1989. december 1.), lakásproblémánk vagy igazi anyagi nehézségeink nem voltak (bár csak az ellenségeimnek kívánom, hogy éljenek évekig társadalmi segíyen). Eleinte nyelvtanfolyamokra jártunk. A szükséges svéd és angol nyelvvizsgák után beiratkoztam a göteborgi egyetemre, és másfél éven át környezetvédelmet tanultam, kolozsvári biológiai tanulmányaim folytatásaként. Autodidakta módszerrel megtanultam a számítógépet kezelni, két-három számítógépes programot használni, sőt még a matematikai statisztikában is szereztem némi ismeretet. Most ebből élünk. Egy magáncégnél dolgozom, környezetvédelmi tanácsadóként. És boldogok lehetünk, hogy legalább egyikünk kapott munkát a jelenlegi munkanélküliségben. Kocsink ugyan nincs (ami főleg nem magyar

svédországi ismerőseinket készletű csodálkozásra), és nem is lesz egyhamar, de három kiskorú gyermeket nevelünk.

Egyébként köszönjük, élünk.

Egyik erdélyi barátunk *kis halál*nak nevezte a Magyarországra történő áttelepedést. Tudta, miről beszél, mert ő is áttelepedett. Ha igaza van, akkor a Nyugatra telepedés a *nagy halál*. Ez megköveteli, hogy az ember átstrukturálja magát, és lebontsa, megszüntesse magában azt, ami megkötő hazai hozadék. El kell távolodnia attól, aki-ami addig volt. A legkülönbözőbb elméleteket építik fel az emberek, hogy ezt a folyamatot maguk előtt is igazolják. Magát a folyamatot nem lehet kikerülni, mert másként idegenben nem lehet élni. Elég példát láttam arra, ki hogyan küzdi meg ezt a harcot. Van ugyan olyan is, akinek – legalább látszólag – egészen könnyen megy.

A „kis és a nagy halál” az ember közérzetét meglehetősen meghatározza. Én például kanadai bevándorló voltomat úgy éltem meg, hogy véget ért az életem. Most pedig úgy érzem, hogy túléltem önmagamot, és csak valamely tévedés folytán vagyok még a világban. Közben persze az ember teszi azt, amit kell. Csak mintha a lélek nem lenne (vagy inkább: nem eléggé lenne) jelen.

8. T. Z.: *A kanadai „kitérőről” alig beszéltek. Gondolom, az is olyan „színes” és változatos, mint a svédországi.*

T. K. A.: Kilenc hónapot töltöttünk Kanadában mint hivatalos bevándorlók, 1989 február végétől november végéig.

Sohasem fogom igazán megérteni, miért volt számomra olyan taszító, attól a pillanattól kezdve, hogy letettem a lábamat a földjére. Persze az valóban egy más világ, valószínűleg sohasem éreztem volna magam otthonosan benne. Pedig szép ország, a társadalmában sok a rokonszenves, például az előítéletek sokkal kevésbé érzékelhetők, mint Európában bárhol. Sokkal nyitottabb Svédországnál. Nagyon szívesen visszamennék bármikor – turistának. Az a gyanúm, a Kárpát-medencétől való nagy távolság volt a döntő tényező, hogy miután megkaptuk a svédországi tartózkodási engedélyt, végül visszajöttünk.

Montrealban nagy társaságunk volt. Sokan fordultak meg nálunk, és mi is gyakran mentünk másokhoz. Ott láttam, hogyan vergődnek az emberek, hogy addigi énjük ne bilincsként gátolja őket új mozgásterükön, milyen rokonszenves vagy kevésbé rokonszenves ideológiákat, stratégiákat és taktikákat dolgoznak ki, hogy élni tudjanak.

Nyolcvankilenc őszén egy összejövetelünkön elhatároztuk, alakítunk egy szervezetet, melynek az lett volna a célja, hogy az erdélyi helyzetről és általában a magyar problémákról tájékoztassa a kanadai kormányt és közvéleményt. Eljövetelünk után ez végül abbamaradt.

Az egész ott töltött idő alatt nyomdában dolgoztam betanított munkásként. Hét végén néha betont locsoltam, zsuzuzást bontottam egy építőtelepen, esetleg kerítést festettünk a feleséggel. Persze a másét.

A feleségem két kis gyermekünkkel volt otthon. Ő délutánonként nyelvkurzusokra járt, én matematikát kezdtem tanulni az egyik angol nyelvű egyetemen. Kiszámoltam, hogy öt év alatt számítógépes szakember lehet belőlem. De nem vártuk meg.

Egy ország jellegzetességei a bevándorlót sem hagyják érintetlenül. Amikor először vettünk újból részt a göteborgi mise utáni közös kávézáson, úgy éreztem az étellel, mozgással teli kanadai társaságok után, hogy egy lassított filmet látok. Azóta én is olyan vagyok.

T. I.: Még Váradon, az áttelepedésünket megelőző hosszú hónapok alatt, közel kerültünk egymáshoz a szintén várakozó Kertész házaspárral, Évával és Lórivál.

Ők Kanadába készültek, Lóri edesanyjával. Lóri öccse, Attila, már Magyarországon élt. Edesanyjuk a szeku okozta izgalom következtében szívrohamot kapott és meghalt.

Évával és Lórivál sok együtt töltött óra, közösen megélt izgalom és félelmek kötöttek össze bennünket. És igazi, segítőkész barátokra találtunk bennük.

Azt tervezték, hogy mielőtt tovább mennének Kanadába, vagy három hetet Magyarországon töltenek Attilával és barátaikkal, mintegy búcsút véve egyúttal az anyaországtól is... Sok közös programot terveztünk erre a három hétre, amiből aztán semmi sem lett. A magyar hatóságok ugyanis mind az országra, mind az államrendre oly veszélyesnek ítélték őket, hogy csupán 48 órára engedélyezték az ott-tartózkodásukat.

Nekem ez volt az első dézsa hideg víz Magyarországon, és azt szoktam mondani, hogy Kanadába is azért mentünk, hogy ezt az elmaradt három hetet pótoljuk Évával és Lórival.

Volt azonban „hivatalos” oka is annak, hogy oda kerültünk. Svédországba érkezésünk után hosszú ideig nem kaptunk tartózkodási engedélyt. Ügyvédi tanácsraadtuk be kérelmünket a kanadai hatóságokhoz is. A sors rendezése volt, hogy Kanada hamarabb befogadott minket, mint Svédország.

Kilenc hónap nagyon kevés ahhoz, hogy megismerjünk egy országot. De természeti szépségei emlékeztetnek Erdélyre, és sok embert megszerettem ott. És bármilyen furcsának tűnhet, jó volt egy időre távol lenni Európától. Csak amikor a berlini falat kezdték bontani, éreztem úgy, hogy túl messze vagyunk.

Bár Éva és Lóri – amikor közöltük velük, hogy visszajövünk – azt mondták, az első pillanatban látták rajtunk, hogy nem fogunk ott maradni. Én azt hiszem, tovább is tudtam volna élvezni Kanada szépségeit és a szabadabb emberi kapcsolatokat. Mindenkor szeretettel tudok gondolni az ottaniakra.

9. T. Z.: *Mi az, ami vonz, és mi az, ami leginkább taszít a pragmatikus Nyugaton, a nyugati demokráciákban?*

T. I.: A társadalmi jólét (mely korántsem jelent automatikusan egyéni gazdagságot is!) és a stabilitásból eredő biztonság nagy vonzerőt képesek gyakorolni az emberre. Ez, azt hiszem, természetes. Fokozottabban fontossá válik ez akkor, ha az embernek kisgyermekai vannak. Egy ideig azt is élvezni lehet, hogy az állam nagyobb egyéni szabadságot hagy polgárainak, mint a világ kevésbé szerencsés részeiben. Különösen, ha megtapasztalad már az ellenkezőjét is.

Ám az ún. demokráciának az a része, amely a pénz, a gazdagság következménye, nem pedig egy nép természetéből, kultúrájából eredő sajátosság, tulajdonképpen törekeny keret csupán. A még ép keretet sem elsősorban a humánus tölti ki, inkább a praktikum. Ebből rengeteg kényelem ered, de ezen túl nem sok. És sajnos, egy idő után az embernek egyre nagyobbak lesznek a hiányérzetei.

T. K. A.: Számomra a legrokonszenvesebb a tolerancia, ami otthon elég nagy hiánycikk. Ez a rokonszenv főleg addig tart, amíg az ember rá nem jön, hogy a toleráns magatartás mögött igen gyakran közömbösség, a másik embertől való elzárkózás vagy éppen rosszindulat rejtőzik, mely a kulturált magatartás álarca mögött igyekszik meghúzódni.

A legfontosabb nyugati tapasztalatom az, hogy a demokrácia az emberiség szép álma csupán. Formálisan természetesen demokrácia van: a titkos választások révén úgy tűnik, mintha képviselőin keresztül a nép döntene a sorsát érintő kérdésekben. Pedig nem a demokráciának csúfolt kommunizmus, hanem a demokratikus formákat betartó társadalom lehet az igazi látszatdemokrácia.

A nyugati liberális demokráciát természetesen nagyon sok minden különbözteti meg a kommunizmustól. Például nem egy maffia kormányoz, hanem több, persze felváltva. Eszközeik kevésbé erőszakosak, inkább manipulálnak: az információk visszatartásával, rész- vagy hamis információk terjesztésével, vagy éppenséggel szemenszedett hazugságokkal. Ebben partner a messziről szabadnak tűnő tömegkommunikáció.

Minden döntés a hatalmon levő pártok vezető berkeiben születik, s ezt nemigen előzi meg társadalmi konzultáció. A tanárok véleményére például senki sem kíváncsi a svéd tanügyi törvény előkészítésekor. Ezt vessük össze azzal, hogy hajdanán a joggal sokat szidott

kommunista Magyarországon számos kérdésben nyílt vitát kezdeményeztek. És bármennyire is manipulatívok voltak ezek a viták, nagymértékben lehetővé tették a véleménynyilvánítást, és valóban befolyásolták a döntéshozatalt.

A szabadnak nevezett nyugati világ formailag demokratikus, lényegét tekintve viszont inkább csak liberális. Ez utóbbi hivatott az előbbi hiányát is eltakarni. Az alapvető elv: mindent szabad, ami másnak nem árt. (Az viszont, hogy mi nem árt, értelmezés kérdése.) Éppen a tolerancia jelszavával tették értékke az erkölcsi igénytelenséget. Az anyagi célok középpontba állításával (mint tudjuk, ez is közös jegy a kommunizmussal), valamint a szabadság élvezetközponitú és magánéleti felfogásának terjesztésével a nyugati liberalizmus igyekszik felörölni mindazt, amit az emberiség hagyományosan értéknek tekintett. A saját eszméit ajánlja helyettük, melyeket igaz, egyedüli és örök értékként kezel. Hasonló tendenciák valószínűleg mindig is voltak az emberiség történelmében, a lényeges változás az, hogy ma ezek határozzák meg a társadalom világképét, légkörét – főleg a tömegkommunikációs propagandaeszközök segítségével.

A ma sugallt embereszmény kifelé fordul. Új kulturálatlanságában nem „lelkizik”, hanem sikerre tör. Semminek nem keresi mélyebb értelmét, ezért nem képes fölismerni az igazi összefüggéseket. Így veszti el az ember igazi szabadságát, mert így válik irányíthatóvá.

Még a keresztény vallások is – több-kevesebb különbséggel – a liberalizálódás útjára léptek. Isten helyét egy konvencionális isten vette át, mely többé nem követel állandó törekvést egy eszményi minőségi élet felé, hanem áldását adja arra, ami van.

A mai liberalizmus valójában csak megtűri a vallásokat. Toleráns velük, mint minden tőle függetlenül létezővel, de céljai érdekében igyekszik átalakítani őket. Az igazi szabadság szerinte az Istentől való megszabadulást is jelenti.

Az ember a semmit fogadta a szívébe, amikor Istent kitagadta onnan. Így a beígért szabadság hona helyett a Semmi birodalmába jutott. Erről szól a modern művészetek minden rettenete.

10. T. Z.: *Miért nem sikerült megfelelően lobbizni a magyarság érdekében? Miért maradtak zárva a média csatornái, valahányszor a magyarságot ért sérelmekről esett vagy esik szó?*

T. K. A.: A lobbizás tudtommal nem erőssége a svéd politikai életnek, legalábbis korántsem oly jelentős tényező, mint például Amerikában. Vagy talán csak nem annyira nyilvánvaló. A Svédországi Magyarok Országos Szövetsége a magyar menekültek érdekében tett többször lépéseket, ismereteim szerint nem túl nagy sikerrel.

Biztos, hogy többet lehetett volna, és lehetne tenni magyar ügyekben. De úgy érzem, hogy a svéd politikusok általában nem szeretik, ha beleszólnak abba, amit csinálnak, különösen nem, ha bevándorló az illető. Mert, noha az állampolgárság megszerzése után „újsvédnek” hívják, a bevándorló Svédországban tulajdonképpen idegen. És örüljön, hogy él.

Ami a médiát illeti, sajnos nem csupán arról van szó, hogy csatornái hallgatnak a magyarságot ért sérelmekről, hanem arról is, hogy legtöbbször torzítva, sőt rágalmazón közlik a velünk kapcsolatos híreket. Mindenekelőtt a magyar nacionalizmus veszélyéről szoltak több alkalommal, főleg az Antall-kormány idején. Ez nem csak a mai Magyarországra vonatkozik, hanem a szomszédos országokban élő kisebbségre is. Így a Szlovákia önállósodása körüli időkben megtudhattuk: az, hogy magyarok élnek Szlovákiában, a két ország közötti háború veszélyével fenyeget. Nem a beolvasztásra, a magyar kultúra és nyelv megszüntetésére irányuló szlovák nacionalista politika a veszélyt hordozó, hanem *a magyarok léte*.

Egyik kedves ismerősöm (régii svédországi magyar) szerint a svédek azért írnak rosszat a magyarokról, mert csak akkor írnak másokról, ha rosszat mondhatnak róluk. Ebben sok igazság van, és valóban csak örülhet az a nép, az az ország, amelyről a svéd sajtó hallgat. De a dolog nem ennyire egyszerű.

A svédek véleményüket nem maguk gondolták ki, hanem – érdekeiknek megfelelően – általában igazodnak a világban éppen divatos nézetekhez. Ma az antant-ideológia az uralkodó, s ebből származik a rólunk alkotott és a polgári magyar kormányzat idején hatványozottan hangoztatott rossz véleményük. Ennek az ideológiának persze nem a magyarokkal szembeni rokonszenv hiánya a legfőbb jellemzője, hanem a meglehetősen szélsőséges liberalizmus.

Persze Isten mentsen, hogy ehelyett mondjuk a náci ideológia legyen a meghatározó. De torzítás az a szerte elterjedt nézet, mely úgy tünteti fel a mai nyugati rendszert eszményeivel, életformájával együtt, mint az egyetlen alternatívát az emberiség számára. Újabban – a szovjet rendszer bukása óta – ez az életforma úgy ünnepli magát némely elméleti írásokban, mint az emberi történelem betetőzését és netovábbját.

Talán egyesek csodálkoznak, hogy a sajtó Nyugaton mintákat követ, de már azt ne higgye valaki, hogy a „szabad világban” nincs cenzúra. Csak másképp működik, mint az általunk „megszokott” kommunista válfaja. Inkább konszenzuson alapul: mindenki tudja, miről hogyan lehet – esetleg kell – írni, és hogyan nem. Majdnem azt mondhatnám, hogy „nevelés” kérdése az egész. Ha jól nevelték az írók sorsát eldöntő szerkesztőket, kívülről sem történhet semmilyen „rendellenes” áttörés.

Van ismerősöm, aki többször megpróbált helyesbítéseket elhelyezni magyarokkal, Magyarországgal foglalkozó svéd írások kapcsán. Nemigen sikerült neki. Mintha ma sokkal nehezebb lenne ez, mint mondjuk tíz évvel ezelőtt.

11. T. Z.: *Itt, Tångagärdében mondottad: csak közösségekben oldódhat fel igazán az ember. Megtaláltatok azt a közösséget, amire vágytatok, ami kárpótol az elmulasztott lehetőségektől?*

T. K. A.: Tångagärdén, az itteni társaságban nagyon jól érezzük magunkat. De ez csak egyszer egy évben van. Ezen kívül gyakorlatilag csak a szűkebb családdal tartunk rendszeres kapcsolatot: a legnagyobb fiammal (akivel együtt jöttünk Svédországba) és feleségével, valamint sógornőméssel. Mindnyájan Göteborgban élünk. Az idők múltával magyarországi és erdélyi kapcsolataink is csak morzsolódnak, bár olyan is akad, amely erősödött. Nem beszélhetünk tehát közösségről.

Nem tudom pontosan, hogy érted, de nem hiszem, hogy Magyarországon elmulasztottunk volna valamilyen lehetőséget. Ott egyszerűen nem voltak lehetőségeink.

T. I.: Jövés-menéseink során sok igazán jó és kedves emberrel hozott össze bennünket a sors. De közösséget találni már sokkal nehezebb. Nem mintha ez lehetetlen lenne. Nyilván rajtunk is múlik, talán elsősorban azért, mert lélekben sohasem fogadtuk el véglegesnek, hogy nem élünk otthon.

Azok a lehetőségek, amelyek életünk során adódtak volna, számunkra nem voltak lehetőségek. Ahhoz, hogy annak tekintsük őket, más emberré kellett volna válnunk. Azért meg, hogy az embernek el kell hagynia a hazáját, soha sehol nincs kárpótlás.

12. T. Z.: *Az Ellenpontok és az erdélyi kisebbségi élet tapasztalatait lehet-e, kell-e itt, Nyugaton hasznosítani?*

T. K. A.: Jelen pillanatban nem látom e tapasztalatok itteni hasznosíthatóságát.

T. I.: Meggyőződésem, hogy az, aki kisebbségből jön, rendelkezik valami plusszal, amit aztán személyiségének megfelelően hasznosít, vagy nem hasznosít mindennapi életében. A kisebbségi lét tapasztalatai minden bizonnyal érzékenyebbé tesznek bennünket mind társadalmi, mind egyéni vonatkozásban.

Ezen túl azonban nem sok hasznosítható van, lévén Makó Jeruzsálemtől...

13. T. Z.: *Van visszaút a „hűtlen” hazába?*

T. K. A.: Kanadából azzal a nem is titkolt szándékkal jöttünk vissza Svédországba, hogy minél hamarabb munkába álljunk, és pénzt takarítunk meg, amivel meg tudjuk magunknak teremteni a hazatérés anyagi feltételeit. Ez valószínűleg önmagában is kissé naiv hiedelem

volt, végképp áthúzta aztán az egészet Svédország már készülődő, de csak azután kiteljesedő gazdasági hanyatlása.

Marad tehát a csoda várása, mely egy lottónyeremény formájában a legvalószínűbb. Állítólag van annyi esélye, mint annak, hogy belém csap a villám.

Erdélybe nem mennék vissza. Egy – mondjuk – független Erdélybe szívesen, de román állampolgárnak nem kívánkozom még egyszer. Kétséges az is, hogy a gyermekeinkkel szemben megengedhetjük-e magunknak, hogy egy számukra ismeretlen kisebbségi sorba vigyük őket. (Egészen más, ha beleszületnek.)

Jelenleg magyar állampolgárok vagyunk. Svéd állampolgárságunk nincs, mert annak eléréséhez le kellene mondanunk a magyarról. Ehhez pedig én még nem vagyok elég „érett”. Ebből következően a hivatalos hazánk mindmáig Magyarország.

T. I.: Az ember állandóan reménykedik valamiben. S közben éli az életét, melyet hol a magáénak érez, hol nem. E kényszerű külső és belső bolyongások során megtanul elvonatkoztatni, és rájön, hogy a haza olyan, mint egy isteni rendelés. És elveszek, ha legalább magamban meg nem találom. Ilyen értelemben lélekben mi inkább vagyunk otthon, mint itt.

14. T. Z.: *Ha Erdélybe, Magyarországra hívnának, hazamennétek?*

T. I.: Tizenkét esztendő után az elmúlt nyáron mentünk először haza, Váradra. Már semmi sem ugyanaz, mint volt, és mégis: otthon voltam abban a tájban, azon a földön. Nincs hozzá fogható nyugalom. Örülök tehát, hogy nem vagyunk kiteve a kísértésnek, most nem lenne könnyű nemet mondani.

Ha pénzünk lenne, Pécsre viszont szívesen mennék. Valamiért azt hiszem, ott jól éreznék magunkat, noha eddig csak képen és filmen láttam ezt a várost. Vannak ilyen megmagyarázhatatlan érzések az ember életében.

T. K. A.: Nem tűnik úgy, hogy fenyeget bennünket a veszély: olyasvalaki hív, aki segíteni is tud. Lakás és állás nélkül nincs hova és hogyan hazatelepedni. (Ez a kettő volt az alapvető egzisztenciális problémánk tizenkét évvel ezelőtt is. Mint látszik, nem sokat haladtunk azóta.)

Legyünk reálisak. Amikor 1984-ben Nagyváradról áttelepedtünk, már voltak olyan hangok, hogy az erdélyiek elveszik a magyarországiaktól a lakást és a kenyeret. Pedig akkor legtöbbször szinte nincstelenné vált menekültekről volt szó. Azóta otthon a gazdasági helyzet romlott, mi pedig a "nyugati bőségből" érkezünk. (Más kérdés, hogy ugyancsak nincstelennül.)

15. T. Z.: *Hány nemzedékig lehet megmaradni magyarnak Svédországban? Van-e „jövője” az itteni magyar életnek?*

T. K. A.: Az emigrációban a megmaradásnak hosszú távon nincs perspektívája. A magyar közösségek távlatosan csak ismételt vérátömlesztéssel tarthatók fenn. A harmadik generáció már nem magyar, még ha beszél is a nyelvet, és tudja, köze van a magyarokhoz. Ez gyakran már a második generációra is érvényes. Még az elsőben is akadnak olyanok, akik minden áron asszimilálódni akarnak, de az még nem megy, még ha meg teremtik is ehhez a külsőségeket. A köpönyeget ki lehet fordítani, de a lelket nem. Azt csak megnyomorítani lehet.

T. I.: Amíg magyarok élnek Svédországban, addig bizonyosan mindig lesz valamilyen magyar élet is. Éppen úgy, mint bárhol a világon, ahová magyarok szóródtak. De sok illúziónk nemigen lehet.

Már a második generáció is „mesterséges” körülmények között lehet csak magyar. Ha egyáltalán az akar lenni. Viszont nem is lehetetlen megmaradnia magyarnak. Lehet, persze, hogy ezt a gyermekeim miatt *akarom* így hinni. Azt azonban semmiképpen nem hiszem, hogy a világban szétszóródott magyarok leszármazottai mind elvesznének a közösség számára.

16. T. Z.: *Hogyan ápoljátok gyermekeitekben a magyarságtudatot. Úgy látom, akár tanítani is lehetne ilyen irányú tapasztalataitokat!!!*

T. I. Engedtessek meg nekem, hogy miután életem igazi értelmét az utóbbi tizenhárom esztendőben gyermekeink nevelése jelentette, ebben a válaszomban szubjektívebben fogalmazzak. Látszólag talán nem is a kérdésre válaszolva. Remélem azért, hogy ez mégis válasz lesz mindarra, ami a kérdésben benne rejlik.

Ha igaz az, hogy a gyermek Isten-képét az apáról formálja, akkor az is igaz, hogy a hazaképét a családról. S abban, hogy gyermekeink magyarok maradnak-e vagy sem, nagy szerepe van a szülőkhöz fűződő érzelmeiknek. Ehhez persze az is kell, hogy a szülő magyarnak érezze magát. A magyarság megtartása így a gyermek számára is belső igény marad. Idegen környezetben azonban ennek az igénynek a táplálásához több segítségre van szükség.

A mi gyerekeinknek szerencsésük volt, hogy állandóan változó külső körülmények ellenére stabil családi életben lehetett részük. A sors nagy ajándékként sokáig itthon lehettem velük, így nem kényszerültek túl korán a társadalom futószalagára.

Az utóbbi időket leszámítva, mindig nagyon sok ember volt körülöttünk, és természetes volt számunkra, hogy ezek az emberek mind magyar kultúrában gondolkodtak, a magyar történelemtől vagy politikától vitatkoztak. A magyar könyv és a magyar sajtótermék – barátaink jóvoltából – mindig eljutott hozzánk, bárhol is voltunk a világban. S ezért a gyerekeknek is áldozniuk kellett: hogy előfizethessünk otthoni lapokra, vagy könyveket rendelhessünk, nemegyszer mondtak le valamiről, amit szerettek volna megkapni. Mindig járt nekik is „saját” lap, amit külön élvezet volt várni és olvasni. Kezdtük a Dörmögővel, Napsugárral. Most a nagyoknak a Kincskereső jár, de már belenéznek, a Helikonba, a Hítelbe is, a Dörmögőt meg a négyéves Marci várja...

Nagyon korán, jóval iskoláskor előtt megtanultak írni és olvasni magyarul. Attól kezdve rendszeresen olvasnak, most már persze svédül és angolul is, de ez sohasem mehet a magyar könyvek rovására. És hát voltak a mesék. Minden este. Ha Karcsi volt mellettük a soros, fantasztikus meseolvasások voltak; ha én, akkor főleg napi aktualitásokhoz igazodó szabad mesélés, általunk teremtett állandó szereplőkkel. Gyakran együtt alakítottuk a mesefigurák sorsát, így néhány év elteltével már a gyerekek is meglepő könnyedséggel tudtak mesét bonyolítani. Később saját „darabjaikat” adták elő családi körben, mindig hosszas munka és készülődés eredményeként. És örökké izgatta őket (átkos örökség!) a lapcsinálás. Első lapjukat jóval iskoláskor előtt, még Kanadában „adták ki” (nekünk, a családnak), *Kikeleti Vadnyugat* címmel, Miklósi Pista Nyugati Magyarságának mintájára... Játszva tanultak tehát, és nagyon gyorsan. Mára már elég nagyok ahhoz, hogy maguktól belássák, mennyire fontos, hogy magyarul is tanuljanak. Karcsi több-kevesebb rendszerességgel tanítja őket földrajzra, matematikára, történelemre, kémiára stb. Ez nemcsak anyanyelvi szókincsüket bővíti, hanem tudásukat az otthoni iskolák elvárásaihoz is közelíti. A magyar ifjúsági irodalom olvasása mellett verseket is tanulnak, ami például a svédországi iskolákban teljesen ismeretlen szokás...

A nagyok egy katolikus iskolába járnak, ahol – miután a svédek között kevés a katolikus – elsősorban bevándorlók gyerekei tanulnak. Itt a „másságuk” sem lehet zavaró tehát. Utoljára hagytam azt, ami a legtermészetesebb számunkra: itthon csak magyarul beszélünk. Nem is tudnánk elképzelni másképpen. És soha nem kevertünk nyelveket egymással, mert így „könnyebb” meg „egyszerűbb”.

Mindezek alapján azt lehetne hinni, hogy gyermekeinknek semmi gondjuk nincs a magyarságukkal. Ez, sajnos, koránt sincs így. Mert más a család és más a társadalom. Életük során nemegyszer okozott számukra traumát a kettő közötti nagy különbség. A Svédországban is növekvő idegengyűlölet konkrét formáit meg magunk is tapasztalhatjuk. Nyári hazalátogatásunk után a tizenhárom éves Zsuzskának már komoly lelki problémát jelentett visszaállni svéd környezetbe.

A Budapesten született Péter fiunk két és fél éves volt, amikor eljöttünk Magyarországról, négy és fél, amikor svéd óvodába került. Második óvodai napján kemény elszánással, sápadtan állt előm, és azt mondta: most pedig magyarázd meg, de úgy, hogy mi is értsük, hogy miért kellett nekünk eljönni Magyarországról?

Azt remélem, hogy – mert szeretnek bennünket – mindig meg fogják tudni érteni, miért jöttünk el. Azt azonban nem tudom, valóban jót tettünk-e nekik azzal, hogy itt vagyunk.

T. K. A.: Egy levéltári kolléganóm azt írta emigrálásunk után, hogy ne neveljük gyermekeinket magyarnak, mert egész életükben boldogtalanok lesznek. Sok igazság van ebben. Egy (számomra már koromnál fogva is feloldhatatlan) szkizoid helyzet lelkiállapotát örökítem rájuk. Ezt mindnyájunkban feloldani csak a hazatelepedéssel lehetne, de ahogy az évek múlnak, a gyermekeink számára ez is mind nagyobb trauma lehetőségét hordozza, mert nem belenőnek abba a társadalomba, melybe visszamennek, hanem lassan már felnőtt fejjel kell beleszokjanak. Addig azt szokják meg, amiben most élnek, s az lesz ismerősebb számukra, bármennyi szál kötődjön is azzal a tájjal, kultúrával, melyből származnak. Különösen, hogy az elmúlt nyolc évben csak kétszer tudtunk Magyarországra látogatni. Mégsem lehet mást tenni, mint megismertetni velük azokat az értékeket, amelyekhez magyar voltuk miatt közük van. És az is természetes, hogy ez az ismerkedés nem történik semleges légkörben, ahogy ez ma divatos a „modern” iskolában. (Svédországban ezelőtt húsz-huszonöt évvel még a *haza* történelmét és földrajzát tanították, ma csak *Svédországot*.)

17. T. Z.: *Ha valamit nem kérdeztem, amit fontosnak tartotok elmondani, nagy örömmel fogadom az észrevételeket! Ez a könyv az erdélyi magyarság számára készül!!*

T. K. A.: E kérdés ürügyén hadd mondjam el egy eléggé késői fölismerésemet.

Egy írásomat, melyben azt elemeztem, hogyan írták meg Bihar megye s benne Várad történelmét és művelődéstörténetét egy akkoriban (1979-ben) Romániában megjelent könyvecskében, odaadtam egy nagyváradi román ismerősömnek, akivel igazán jó viszonyban voltam. Gyakran megfordult baráti körünkben, tökéletesen ismerte nyelvünket, fordított is magyarból. Kíváncsian vártam a véleményét.

Mikor legközelebb találkoztunk, elmondta, hogy írásom olvasása közben úgy érezte, meg akarom változtatni a gondolkodását. Majd megkérdezte: *Így akartok ti tért nyerni?* (Az eset részletesebb leírása megtalálható *Hova-tovább?* című kötetemben „*A múlt metszetei*” utóélete címen.³)

Ez a kérdés azóta is sokat foglalkoztat. Több mint egy évtizedig nem tudtam megfejteni, hogyan lehetett az én tényeket sorakoztató, és általam magyarok és románok *közös problémájának* tekintett kérdések tisztázás céljával történő felvetését *térnyerési kísérletnek* minősíteni?

Azt hiszem, mostanában kezdem érteni az egészet. Azt is, hogy miért bizonyul lehetetlennek az őszinte eszmecsere bármely románnal a két nép viszonyáról. A magyarzat abban keresendő, hogy Erdély birtoklásának számukra nincs sem igazság-vetülete, sem erkölcsi vonatkozása, ez kizárólag hatalmi kérdés. Ezért van az, hogy mind a múlt tényeinek megfogalmazása, mind a kulturális megmaradás igénylése, egyáltalán a magyarok múltbeli vagy bármikori léte Erdélyben azonnal hatalmi kérdésként jelentkeznek.

Említett ismerősöm az írásom elolvasása után, a kérdése megfogalmazása közben nem erkölcsi lényként, hanem *zsákmányföltő politikai lényként* állt velem szemben. Érzésem szerint egy magyar számára nehezen követhető ez a metamorfózis. (Ha egyáltalán metamorfózisról van itt szó.) Erre a lelki alapállásra épül az a mintegy kétszáz éves céltudatos következetesség, mellyel a román politika Erdély vonatkozásában működik. Ha bennünk, kárpát-medencei magyarokban csak fele volna ennek a céltudatosságnak és következetességnek, az ellenséges hatalmak által teremtett helyzetek ellenére is több sikerrel

³ Illetve ezen a honlapon is *A múlt metszetei* című fejezetben.

tudtuk volna (tudnánk) védeni érdekeinket. Márpedig nekünk ez erkölcsi jogunk és kötelességünk is, a nemzetünk elsorvasztására irányuló törekvéseket kell elhárítani.

Göteborg 1996. október–november

(Megjelent az *Északi változatok – Tófalvi Zoltán beszélgetései Skandináviában élő magyarokkal* című kötetben. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000, 134-166. o., valamint a kérdező hosszabb bevezetőjével a *Valóság* 2000/12. számában, 42-62. o.)